

Géher István

TANMESE A FELÜLEMELKEDÉSRŐL

Felülemelkedni nem könnyű. Ritkán tudjuk elő- és utóítéleteink, rokon- és ellenszenveink lehúzó súlyát magunk mögött odalent hagyni. De tanúsíthatom, hogy mégsem lehetetlen.

Az Európa Könyvkiadónál 1965-ben lettem Vas István szerkesztőkollégája. Ő ötvenöt éves volt, én huszonöt. Nem tartoztam pártfogoltjai és tanítványai szűkebb köréhez. Eredeti verset akkoriban már és még nem írtam, úgyhogy nemigen mutathattam neki semmit. Csak az irodalmárkodó buzgólkodásomat és fordítói próbálkozásaimat láthatta. Amit látott, nem volt rossz – távolságtartó, udvarias idegenkedéssel figyelte. Persze hogy szerettem volna elismerést kapni attól az élő klasszikustól, aki pályája termékeny delelőjén járt. Hetenként háromszor eljártunk egymás mellett a kiadói folyosón. Évek teltek. Nem mutatta, hogy észrevett, én meg vonakodtam kieroszakolni a befogadó gesztust.

Mással voltam elfoglalva. Szerkesztői munkám mellett elkezdtem újra verseket írni, „magánverseket”, Tandori Dezsővel egy húron: úgy írva, mintha nem írnék. Erről jóformán senki sem értesült. Mégis éreznem kellett valahogy Vas István enyhülten megértő figyelmét, mert amikor a kötet (Istenem, az első, kései kötet) anyaga 1978-ra összeállt, és a Szépirodalmi Könyvkiadó hümmögve tologatta a kéziratot – miért, miért nem –, órá gondoltam. A teljes szakmából épp és kizárólag az ő ítéletére hagyatkoztam. Ez sem volt könnyű.

A sorsdöntő társalgásra, kiszámítottan véletlenül, egy követségi fogadás alkalmával került sor, az angol kultúrmisszió Gellérthegy-oldali villájában. Programszünetben egymás mellé sodródtunk az erkély mellvédje mellett, mely mintegy felülemelkedett az alatta elterülő városi panorámán. Csevegőtársam barátságosan arra unszolt, hogy írjak irodalmi elemzéseket, mert lektori jelentéseimben erre ígéret mutatkozik. Tehát olvastak ezeket a szűkkörűen funkcionális irományokat. Akkor nagyot lélegeztem. Hajlandó lenne-e megtekinteni és véleményezni a verseimet? Társasági arca egy kissé elfanyarodott. „Háát.” Jó, de akkor el kell viselnem az őszinte bírálatot.

Vállaltam, és postára adtam a vékony dossziét. Az ember ilyenkor elkészülhetett a hosszú csöndre. Napokon belül válaszolt, ő hívott fel. „Neem tetszik. Neem tetszik”, mondta a telefonba. De nem elutasítóan, hanem izgatottan, a szó legjobb értelmében ingerülten. Én sem omlottam össze, hanem furcsa, paradox módon felajzódtam az üzenettől. Csak később tudtam meg, hogy fenntartásait fenntartva alapvetően pozitív lektori jelentést írt a Szépirodalmi Könyvkiadónak.

Mi lenne hát a mese tanulsága? A könyv MONDOM: SZERENCSED címmel 1981-ben megjelent. A szerző hálás lehetett érte, és lehet mind a mai napig. De ennél többről volt és van szó. Vas István akkor életre szóló példát adott nekem. Nem szerette a poétikámat, személyemet is csak módjával, de a *rúerzés* (minden ítéletünk fő motíválója és legitimálója) szakmai és emberi gesztusban nyert kifejezést. Így kell ezt csinálni, mondom magamban azóta is, amikor fiatalokkal találkozom, és írásaikat olvasom. Ha nehéz is, meg kell próbálnunk felülemelkedni.

Ugye, Pista bátyám? Ott, ahol most vagy, a lélek már természetszerűleg felülemelkedett. Szinte látom fanyar mosolyát. Ez az emelkedettség „neem tetszik”, Pistám.

Hubay Miklós

HÉTÁGRA SÜT A HOLD

I. Tavasz nap-éj egyenlőséget követő holdtölte

2010. április harmadika, 92. születésnapom. Baljós nap. Az első születésnapomon halt meg az apám, és most három éve a feleségem. Az idén nagyszombat napjára esik. Sok európai városban most estefelé indul a feltámadási körmenet, nekem is gyerekkori emlék ez még Nagyváradról...

Most is várom, hogy talán a Bazilika felől ideér, ha nem is a körmenet, de legalább az énekszó. De úgy látszik, az idén rövidebbre fogták a körmenet sugarát, nem ér el idáig a menet, az éneke sem. Ám hogy mégis legyen valami népünnepély, motorbiciklik szoros kötelékben húznak el az ablak alatt a Duna felől, a Hősök tere felé, még hozzá a szembejövők sávján. A rádióban pedig most kezdődik egy véget nem érő hangjáték, Jonatánról, valami sirályról, aki (amely) bravúros produkciókra képes a magasban. Azt mondják, Amerikában ez remekmű vagy legalábbis bestseller. Engem most lehangol.

Milyen jó volna, ha helyette Babits Mihály nagy verse szólalna meg nagyszombat este a rádióban, a HÚSVÉT ELŐTT. Utána jöhetne a JÉZUS ÉS A KUFÁROK. (Bár számomra ez a Kodály-mű már soha nem szólhat olyan szépen, mint amikor a debreceni Csenki-kórus diákjai énekeltek Genfben, a Saint-Pierre-székesegyházban, Kálvin sírja fölött. A háború végeztével így ölelkezett össze újra a két kálvinista Róma.)

Ha ezen a nagyszombat estén nem hallhatom Babits nagy versét, legalább egy-két középkori himnuszt mondhatnának el az AMOR SANCTUS-ból. Vas István mennyire szerette őket! Úgy emlékszem, akkor is beszélt róluk, amikor Illyés költészetét méltatta a rádióban. Feledhetetlen volt ez is, hiszen ki hallott olyat, hogy egy költő a féltékenység minden szikrája nélkül hódoljon a kortárs költő előtt...

Soha ekkora nem volt a telehold, mint amekkorának mára felfújta magát odaát, a budai hegyek fölött. Már szabad szemmel kivehető a muzsikáló Dávid király. Minden gyerek szerette volna látni őt, de ez csak ritkán sikerült...

Most itt a pillanat, hogy próbáljam felidézni az elhunyt barátot.

Dávid királyt az első nagyszombaton hozta ki Jézus a pokol tornácáról. Most már oda-fönt pengeti hárfáját. Vas Istvántól is tudjuk, hogy a hold a költők otthona.

„A Hold utcában élek, s úgy élek, mint a holdban.”

Ez a halhatatlan Hold utca, ahol Etivel lakott, Pesten, az Amerikai Követség mögött van. Olyan mitikus lett, hogy kísérte tovább a költőt. Amikor Szentendrén a temető mellé költözött, a polgármester jóvoltából a címe ott is Hold utca lett, ahol most már véglegesen Szántó Piroskával lakott nyaranta.

II. Egy eleven és egy holt

Még a nagy egyházi ünnepeket is rég belém vésődött versek idézik fel mindmáig gyerekkori elragadtatással. Ady karácsonyi verséből elég, ha annyit hallok fülemben mo-

toszkálni, hogy „az angyalok gyémánt-havat hoznak”, és már szinte látom, lobognak a gyertyalángok a nehéz jogi könyvekkel megtámasztott fenyőfácskán, és tűzbe jönnek szikrázva a csillagszórók. Pünkösöd pedig Balassinál és az Arany-balladában mindig olyan, „mintha tűzzel, Szentlélekkel menny-föld tele volna”... De nincs még egy olyan vers, amely intenzívebben nyilatkozná ki az ünnep csodáját, mint Vas István húsvéti verse, és éppen a legnagyobb titokkal szembenézve (*bárányszemet* nézve vele): a Feltámadással.

Első feleségének, Etinek halála utáni húsvétkor megírja a világ lírájának ezt az egyedülálló remekművét, HÚSVÉTI ÉNEK A TESTRŐL címen. A szenvedés oly szívíg ható benne, mint abban a másik egyedülálló versben, a Petőfiében... de hisz Szeptember végén volt az is, hogy meghalt Eti, épp amikor kitört a második világháború. A szeretőket elválasztó (vagy összekötő) sírgödör Vas István versében is feltárul.

Nem tud megszabadulni a kísértő képtől:

„Látom befolyjni a vizet koporsóján”.

Nemegyszer beszélgettünk az utolsó pillanatunknak revelációt ígérő jellegéről: hogy ha nem következik utána másik, akkor ez már az örökkévalóságra nyílik. Zrínyit idéztünk: „Óráim tisztességes csak légyen utolsó”. Zrínyinek erről a verséről Vas István magisztrális tanulmányt írt. Húsvéti verséről én szeretnék egyszer méltó tanulmányt írni. Vajon felérem-e, ölelhetem-e ennek a versnek egész nagyszerűségét? Ez a test feltámadásáról szóló HÚSVÉTI ÉNEK akár imának is számíthat. Szólongatja benne az Istent a Költő. Két örök fényű mondat ragyog fel benne. Az egyik az, amit húsvét hajnalán egy angyal mond a szent asszonyoknak, akik üresen találják Jézus sírját:

„Holtak közt az élőt miért keresitek?”

A másik Vas István szemérmes vallomása arról, hogy ő éjszakánként együtt hál holt asszonyával:

„Az tudja, mi a test, aki árnyat ölel.”

A test feltámadásának gondolata oly intenzitással ragadta meg a költőt, hogy igazat kell adnom Réz Pálnak: a keresztény vallásra térő Vas István választásában a legmélyebb motívumot abban látja, hogy a római katolikus teológia hirdeti leghatározottabban a halálunk utáni örök életet.

Nagyszombat délután van. Hol is járhatott ilyenkor már Dante, aki két nappal ezelőtt tévesztett utat, és vérszomjas állatok tekintetétől kísérve csúszkálni kezdett a lejtőn, mely oda visz, ahol a Nap hallgat. A pokolba.

Azért ne féltjük őt nagyon. Beatrice a mennyországba már küldött neki hűséges vezetőt, Vergiliust. Nem csoda, ha ez a nagyszerű antik lírikus először a vele egyívású antik költők közé vezet a firenzei poétát.

Homérosz, Horatius, Ovidius. Kollégájuként fogadják Dantét. Otthon van köztük. Ilyen pokolra való népség volna hát az európai költészet?

A teológusoktól még talán az is kitelnék, hogy csak a keresztlevelüket nézve eltűrnék, hogy kárhozatra jusson a vak Homérosz. És Vergilius is, aki az egyik pásztorénekében az aranykort hozó gyermekről írt. Talán sejtett valamit Jézuska jöttéről?

„...*semmi vétek
nem volt szívükben; ámde, mert a vámon
nem mentek át, mely kapuja hitednek,
érdemük mind megtörik e hiányon,
Mert a kereszténység előtt születtek,
és Istent nem törvény szerint imádták:
és én is tagja vagyok e seregnek...*”

Az illusztris költőtársaságból egyedül Dante volt megkeresztelve. Ez az alvilági Parnasszus. Nem szállhattak mennybe, ám derűsen társaloghatnak egymással, ami talán felér azzal az élvezettel, hogy Szent Cecília zongorajátékában gyönyörködhesse nek oda-fönt. A bölcs teológusok rábólintottak erre a megoldásra, amit Vergilius Danténál így indokol.

„...*Hírnevük tette s a dicsőség,
mely korukból korodba visszacsendül,
hogyan megtisztelte őket az erős Ég.*”

A bölcs teológusok persze hogy fejet hajthattak, látván az ókor tiszta fényű génusza-it, akik mégsem tűzrevalók, bár keresztetlennék. Hisz maga Jézus volt az, aki jóval Dante előtt „*alászáll a poklokra*”, és üdvösségre vezette onnét az ÓSZÖVETSÉG nemes pátriárkái, királyait és mindenekelőtt ősatyánkat, Ádámot...

Talán éppen most, nagyszombat délután nyílt a pokol tornácának kapuja. – Irány a mennyország!

Vas István maga is megélt szemérmesen elhallgatott dantei motívumokat. Figyeljünk csak ilyen mondataira:

„*Túlman föltámadott halottak előjegyzésbe vették érkezésemet.*”

Ki is, Orpheus, Dante volt az első költő, aki élve jutott a holtak birodalmába? Az Élet és a Halál elegyíthetetlen minősége, mely mégis csodaszerűen párosulhat, kísért Vas István költészetében. De még életében is. Isten tudja, hol szúrta ki azt a gyerekmondó-kát, amit tőle is, később Piroskától is nemegyszer hallottam:

„*Jaj de szépen süt a hold, jaj de szépen süt a hold,
Jaj de szépen ballag együtt egy eleven meg egy holt.*”

Ezt a hátorzongató dualizmust Arany János balladáiban érzem néha.

Ehhez persze egy kivételes asszony adta a Költőnek a revelációt. A világirodalom elragadó Múzsáit számba véve a legfényesebbek sorába tartozik Nagy Etel.

Szinte fizikainak mondható jelenléte az özvegy költő életében óhatatlanul földöntü-li jelenséggé avatja őt.

Én személyesen soha nem láttam Etit – csupán egy könyv került a kezembe róla, még az első egyetemi éveimben: EGY MAGYAR TÁNCOSNÓ.

Sokáig őrizgettem ezt a könyvet. Vas István barátai írták, sok szép fényképpel volt illusztrálva. Ennek is már több mint hetven éve. Én akkor készülődtem a drámaírói pályára. Megfogant bennem a gondolat, ha valakiről, hát Nagy Etelről fogok drámát írni.

És ez a gondolat ma is ugyanolyan feladatként kísért, 92. születésnapomon. Közben sem hagyott el. Az EGY SZERELEM HÁROM ÉJSZAKÁJÁ-ban diadalmas női szerepet szántam Nagy Etelnek, aki Bartókot táncol az angyalföldi fiataloknak. És minél inkább elhatalmasodott rajta az agytumor, és veszítette közben egyensúlyát, ritmusát, annál szívbe markolóbban szólt a tánca a korról. Vas István, aki szintén modell is volt a készülő darabban, és társszerzőm is, úgy érezte, hogy új feleségének, Piroskának tartozik azzal, hogy ne küldjük a színpadról az égbe az ő első asszonyát. Nekem fáj legjobban, hogy akkor másfelé illett kanyarítanom a cselekményt. Eti emléke nem merül fel benne. Csupán egyszer, egy pillanatra:

*„Emlékszel még a napsugárra,
Mely átsütött az ingeden,
A homályos kisszobában állva,
Feltündökölt a szerelem...”*

Életünk igazi nagy drámáját megírni, ehhez sokszor rövid a drámaíró élete, ha még oly hosszúra *sikertelenedett* is, mint az enyém.

III. Hőseim – hajcsárjaim

Jó háromnegyed százada, hogy a dráma műfajában próbálom megjeleníteni vagy csak megközelíteni is a világ jelenségeit. Mániásan rabja lettem az e formában való gondolkozásnak. Nemegyszer ismert személyiségek sorsa babonázott meg, s éveken (évtizedeken!) át többször is nekiveselkedtem, hogy a dráma lombikjában életük értelme transzparens kristályként jelenjék meg. Már Arisztotelész is valami megvilágosodást, megtisztulást keresett kora vértől cuppogó tragédiáiban, azt a bizonyos *katarzist*.

Így bilincselte le hosszú időre a magasból mélybe taszított Freud Zsigmond sorsa. Bécsből, amelynek újra világhírt szerzett, Londonba kellett menekülnie – meghalni. Tragikus sorsában egy pillanatra sem tett le arról, hogy megértse, és ha lehet, gyógyítsa az emberi lélek szenvedését, melynek mélységeibe látott. A dráma logikája új horizontot is lebbentett elő számomra. A másik bécsi vén kortárs alakjával, a világháborút csináló Ferenc Józseffel. Magammal elégedetlenül többször is megírtam, hátha evidenssé tehetek lappangó összefüggéseket. Bár a Császár sohasem feküdt az analitikus díványán. Kár.

Egyetemistaként Márkus Emília hűvösvölgyi kertjében még néha láttam az öregedő Nizsinszkijt, aki valamikor egy új aranykor felé vezette volna táncával a világot. A kopasz öreg órák hosszat csak az eget bámulta. Én meg őt. Az óriút Nizsinszkij naplójából egy olyan hamleti hős (vagy Lear királyi?) tűnt elébem, hogy hozzá is vissza-visszatértem, bár lehet, hogy nem is Nizsinszkij, hanem a zöldfülű drámaíró volt az igazi bolond.

Ezek, és legtöbbször a többi hőseim is, életüket valami nagyszerű rögeszmének áldozták, és haláluk után ebből én megpróbáltam a dráma logikájával „*megváltó mutatvány*”-t sajtolni.

Talán bevallhatom, hogy első drámaírói hitvallásomnak (megjelent a *Magyar Csillag* 3. számában, 1941-ben) már azt a címet adtam, hogy MEGVÁLTÓ MUTATVÁNY. A megírásra váró hősök sorába akkoriban került Nagy Etel. Mintha a friss halott nálam is feltámadni akart volna. Mindenáron. Azóta is mindmáig élni, színpadi formában megjeleníteni kívánkozik.

IV. Tegnap asszonyok

Lebűvölően hatalmas verse Vas Istvánnak az ÓDA A TEGNAPI ASSZONYOKHOZ. Nem regisztráría, hanem térdhajtás azok előtt a fiatal asszonyok és lányok előtt, akikből a magyar költők műzsái, élettársai, szeretői, özvegyei is lettek.

És most, hogy szinte váratlanul centenáris monumentalitásában áll előttünk Vas István, le kell tennem a *rostirónt* (ő is használta ezt a kifejezést egyszer A NÁZÁRETI JÉZUS TÖRTÉNETÉ-t befejezve), hisz apoteózisa túlemeli őt hozzá fűződő kedves emlékeimen. Hogy korhelyhalászlét eszünk a Mátyás-pincében, vagy rákmeridont a Hungáriában. De mit is ittunk melléje...?

Segítsenek hát minket is azok a pásztori Múzsák... vagy angyalföldiek, szentendreiek!

*„S minden kosztümben és a föld négy égövén
A tüzes nyelveken csak ez a szó: »Szeretlek!«
És »Milliók közül csak ez! Csak te meg én!«
Nagy jelenetei a szép önkívületnek
S minden kosztümben és a föld négy égövén.”*

V. A gyönyörű gyűlölet

Vas István fiatal volt, alig múlt harminchárom éves, amikor megszállták az országot a németek.

Történelmi fordulat ritkán jár együtt szellemi megvilágosodással.

A világirodalomban nem lelhető párja annak a versnek, amelyben azt írja le, hogy eddigi személyiségét feladva gazdagabb, teljesebb emberként fog ezentúl élni és dalolni. Ki hallott ilyet? Vajon amikor Hannibál megjelenik a környékbeli tavaknál, a Város kapui előtt, a korai római költők gondoltak-e arra, hogy identitást váltsanak, és új hűrokat feszítsenek lírájukra? Ám amikor a németek a legálnokabb módon megszállták Magyarországot – ezt az utolsó mentsvázat a menekült lengyel katonák, a közép-európai zsidóság és a fogságból szökött francia tisztak számára –, Vas bejelenti, hogy áthúrozza hangszerét, és – ami eddig szinte genetikailag hiányzott a Költő személyiségéből is – ezentúl hangot kell adnia a haragnak és a gyűlöletnek.

*„Tíz évig tartó székrekedés
Volt ez a gyűlölni nem tudás.
Igazságszeretet, kételkedés?
Tán impotencia, semmi más.*

*Csak óvatosan buggyan előbb,
Majd felszabadult zuhatagja zuhan.
Mikor a bombázó-repülők
Búgtak, pimaszul, alacsonyan*

*A Duna fölött, hidaink fölött,
És pöffeszkedtek, fenyegettek,
A réműlet alatt új gyönyörök
Csírája szívémben nyíltni kezdett.*

*És bennem minden napkeleti bölcs
Ujjong: a Gyermekek megszületett!
A megváltó, keserű gyümölcs,
A gyönyörű gyűlölet.”*

VI. Vártam őt Genfben

Amikor a második ránk hozott háború végre véget ért, Genfben csellengő magyar diákként (drámaírói ambícióval és némi eredménnyel) igyekeztem én is az európai újjáépítésben tevékenyen részt venni. Úgy éreztem: József Attila, Radnóti és Illyés eszméire múlhatatlanul szüksége van annak a világnak, amely nem akar harmadszor is világháborúzni. De ki tudott ott róluk? Ráfizettünk arra nemrég Trianonban is, hogy az anyanyelv titkaként hagyjunk elpangani olyan, magyar szívek mélyéről fakadó üzeneteket az emberiséghez, mint amilyenek Adyé, Babitsé, Kosztolányié voltak. A francia költőkkel folytatott fordítói munka mellett szerencsés voltam pénzt találni arra, hogy a hosszú évek óta otthon rekedt költőket, festőket, muzsikusokat meghívathassam rekreálásra Svájcba, sőt onnét továbbmehettek Párizsba, Rómába...

Néhányan többször is kijöttek, amikor csak kedvük támadt: Ferenczy Béni, Gyergyai, Illyés, Karinthy Ferenc, Márai, Ottlik, Zathureczky Ede... Nem lehetett betelni a magyar szellem gazdagságának e parádéjával.

Amikor Coppet-ban, Madame De Staël egykori tóparti kastélyában a bennfentes idegenvezető szavaihoz Cs. Szabó László még bennfentesebb kommentárokat fűzött – tájékozottsága mindenki számára lenyűgöző volt. És a genfiak új Liszt Ferencként örvendhettek a náluk otthont lelő Anda Géza muzsikájának. A genfi zenei versenyeken diadalmas magyar muzsikusok közül több is volt, aki ott maradt – a város határában, de már a némileg olcsóbb Franciaországban megtelepedett a Végh-kvartett. Esténként bejöttek a Victoria Hallba, vagy hozzám, a Magyar Könyvtárba, végigjátszani Bartók mind a hat vonósnegyesét.

Otthonról Sötér István organizálta ezt az olimposzi idegenforgalmat. Ő volt a Művelődési Minisztériumban a nemzetközi ügyek intézője. Nagyszerű partnert talált Kardos Tiborban is, aki a római Magyar Akadémiát a háború utáni nyomorúságából felemelte igazi Művészeti Akadémiává, ahová Rómát járó francia és angol költők is betértek, már csak azért is, hogy Weöres Sándorral találkozhassanak.

Genfben én minden hazulról jövő csoportban vártam Vas István jöttét, de valahogy mindig elmaradt. Pedig Ottlik Gézával kimentünk fogadására az osztrák határra is. Ottliknak nagyon hiányzott, és én is szerettem volna személyesen megismerni őt, akinek megragadó és felbolygató versei egyre-másra feltűntek a hazulról jövő folyóiratokban. Most, hogy újra olvasom az összkiadásban ezeket a verseket, hozzák magukkal ezt a múltat.

Szívig dőf ma is a verse, amelyet a párizsi béketárgyalások idején azokról a tárgyalásokról olvashattam.

Öt év után először hazalátogattam Genfből. Öt év! Egy huszonegyesnek ez élete egy negyede. Rövid pár hetet akartam volna itthon tölteni, és tíz hónapig maradtam. A háború és a békekötés csapásai után magára találó ország nagyszerű lendülete elbűvölt. Talán soha annyi irodalmi folyóirat és olyan jelentős nem jelent meg, mint akkoriban. A Centrál kávéháznak szinte minden asztalánál egy-egy szerkesztő működött. Szeretettel fogadtak mint megtérő fiút.

Az egyik első utam Vas Istvánhoz vezetett volna, hogy végre lássam őt. Valahol a Nagykörúton volt a lakásuk. Marika fogadott, a második feleség. Már róla is legendák szóltak, hogy kunsági falusi lányból hogy tört fel regényhősnővé. Pistát várta ő is, aki nem jött. Telt a délután, este lett, és Marikából kifakadt az elhagyott asszony keserűsége. A férje Szentendrén jár most örök szerelménél, Szántó Piroskánál. Később láttam Marikát boldog házasságban is, akkor már Réz Ádám felesége volt. A Naphegyen laktak, közel hozzánk. Sokat megfordultunk vendégszerető otthonukban. Kisfiukat a krisztinavárosi templomban valami véletlen folytán Irke tartotta keresztvíz alá, a feleségem.

Végül is Vas Istvánnal, úgy emlékszem, azon az irodalmi vitán barátokztam össze, ahol mindketten kiálltunk Kosztolányi becsületéért. Ugyanis akadt egy író – és korántsem a jelentéktelenebbek közül, aki elérkezettnek találta a pillanatot, hogy a marxizmushoz való csatlakozását egy látványos Kosztolányi-ellenes támadással tegye közhírré. Kosztolányi védelmében Pista is és én is, a Genfből szalajtott hazatérő fiú, a lelünknet is beleadtuk szónoklatainkba. Itt pecsételődött meg életre szóló barátságunk.

Amikor egyszer, jóval később, egy felszámolásra váró könyvtárt barátaimmal meglátogattunk, és hónunk alatt a zsákmánnyal (én egy hétkötetes Racine-kiadást cipeltem a táskámban) igyekeztünk hazafelé, valaki kiszúrta nagy karimájú fekete kalapomat:

– Nézd már a Hubayt, úgy néz ki, mint egy *bóher*.

Vas István csendesen megjegyezte:

– Rajta már ez sem segít!

Én is éreztem, amit aztán később Réz Páltól megfogalmazva is hallottam:

– Pistától ez a szeretet jele volt.

VII. Az „Egy szerelem három éjszakája”

És mit ad Isten, éppen az ő kezét fogva sikerült kikeverednem abból a szörnyű élethelyzetből, amibe az '56 utáni tisztogatás miatt kerültem.

Színházaknak közelébe se juthattam. És akkor a modern zenés színházzá frissen átalakult Petőfi Színházban – szerencsés csillagállás alatt történt – Szinetár Miklós a díszbemutató szünetében a fülembé súgta, hogy nincs második darabja, próbáljak meg pár hét alatt egy musicalt megírni, persze versekkel. És ő el fogja intézni, hogy színre kerülhessen. Már négy éve állástalanul tengődtem, és ha egy óvatlan színigazgató játszani akart valamit tőlem, azt a próbák alatt letiltották. Így szép lassan megtanulták, hogy *kiszínházbólított* vagyok. És akkor egy fiatal, művészileg és politikailag tekintélyes főrendező szerződést kínál. Én azonnal a közelben szivarozó Vas Istvánhoz fordultam, hogy bár azt sem tudom, mi fán terem a musical, de izgalmas feladat volna drámát írni a magyar költőkről a második világháború viszontagságaiban, vállaljon ebben szerepet. Ilyet még Amerikában sem pipáltak.

– Életem legnagyobb pillanata ez – mondta.

Csodálatos könnyedséggel írta a verseket az épp készülő jelenetekhez, mégis a legmagasabb költői műgonddal. Nem egyszerű dalszövegeket írt.

Igényét az is bizonyítja, hogy jórészt bevette őket az ÖSSZES és a VÁLOGATOTT VERSEK kiadásaiba is. De galibát is okozott ez az igényessége. Amikor a második felvonásban a főszereplő Költő Apollinaire-verset fordít:

*„Letéptem ezt a hangszálat
Már tudhatod az ősz halott”*

– Ránki György rámeredt a kéziratra, és kibújt belőle a zeneszerzői *hübrisz*. – Mondd meg Vas Pistának, ne jöjjön mindig a maga költői mesterműveivel. Az én közönségem azt se tudja, hogy mi fán terem a *hanga*... Egy muzsikuskor tud jól zenét szereztetni, ha a szöveg olyan egyszerű, mint hogy teve van egypúpú, van kétpúpú, van négpúpú, sőt több. Várok tőle egy ötpúpú tevét.

Majd bolond lettem volna ezzel az üzenettel letörni Vas Istvánban a szárnyaló ihletet. De Ránki is konok volt, válaszra várt.

Így somfordáltak aztán elő a harmadik felvonás elején azok az Ukrajnából gyalogosan hazatérő Három királyok, akik hozzák a hóban elveszett költő barátjuk versét – utolsó üzenetét... Mindegyikük megtanult egy-egy szakaszt belőle. Ám most, amikor a költő elárvult hitvesének felmondani akarnák, egyikük se tudja elkezdni a verset, mert gránátnyomást kaptak, elfelejtették. Csak tétova tá-ti-tik jutnak eszükbe. Értelmetlen ritmusok.

Ezt kapta tőlem Ránki a púpos teve gyanánt. De megcsinálta, becsülettel, remekbe.

Az EGY SZERELEM HÁROM ÉJSZAKÁJA bemutathatósága az utolsó pillanatig kétséges volt. Voltak törhetetlen barátai a készülő színdarabnak, de voltak ellenségei is. Emlegettek egy hajnalig tartó vacsorát, ahová egyedül én nem voltam meghíva azok közül, akikre a színdarab sorsa tartozott. Vas István itt körömszakadtáig védte a bemutatást. Tőle tudom, hogy Szinétár és Ungvári is.

VIII. A bűn és bűnhődés relatív volta

Frivol szonon, de frivolságában mégis zseniális volt az, amelyiket színdarabunkon bütölkölve Vas István Sennyei Verának írt (ő volt a Bíróné).

*„A tanuk, az áldozatok meg a gyilkosok,
Én mindegyikükkel egy vagyok...”*

A filozófia legsúlyosabb kapuiról (etika, ontológia) mintha lepattogni akartak volna régi záruk. És a Petőfi Színház közönsége szívébe zárta e szerepében Sennyei Verát, pedig nem is tudta, hogy már rákopogott a halál.

De vallhatott-e egyik szereplőnk álarca mögött a Költő itt saját magáról?

Vagy legalábbis: életének egyik esélyéről?

Mert hány esélye is van az életünknek? Vas István versei számomra arról szólnak, hogy a szabad akarat kegyelméből egy *embarras de richesse* mámorában élhetünk. Kiváltképp, ha szerelem is segít hozzá. Etinek köszönte ezt is.

*„Tisztító tűz voltál, csontomig égitted életedet,
Hogy néha a csúcsokon önmagam ellentéte legyek...”*

A viselkedés és az értékek ambivalenciája fokozódó súllyal visszatér – és nem is csak a versekben. Legjobban szeretett és tisztelt hőséről, Rákóczi Ferencről írja: *„Az egyén gyakran éppen látszólag különböző és ellentétes tulajdonságaival szolgálhatja leginkább a közöséget.”*

Egy tőről fakadhat: bűn és ártatlanság.

IX. „Te tudod, hogy árvák a királyok”

Vas István esszéi megannyi kis remekmű. Ám valamennyi között azt szeretem a legjobban, amelyik Rákóczi Ferencről szól.

Egy nemzet régi mulasztását pótolta, amikor méltó fordításban kezünkbe adta Rákóczi emlékiratait magyarul. A fordítás bevezetőjéül szolgáló esszéje az, amelyiknél szebbet kevesen írtak a Fejedelemről. Pedig a Rákóczi-portrék – írásban, festményben is – valami megragadó szépséggel szoktak kitűnni. S ez nyilvánvalóan magának a modellnek szépségéből adódik – fizikai és erkölcsi szépségének ritka és sugárzó harmóniájából.

Amikor Mikes leírja a haldokló Rákóczinak szinte kisgyermekivé váló tiszta tekintetét, a tollforgató Mikes stílművészetén túl revelálódik előttünk egy kivételesen nagy, „egyszer volt – hol nem volt” hőse a magyar történelemnek.

Mányoki felkapott festő volt a kastélyokban, számtalan főúri arcképet tulajdonítanak neki. De csak a Rákóczi Ferenc-portréja lett klasszikus, igéző szépségű. Láttam másolatát faluvégi cigányputri falán.

Benczúr Gyula a legreprezentatívabb festő volt a maga idejében, de nemigen volt nemzetközi jelentősége, ám a II. Rákóczi Ferenc elfogatásáról szóló nagy kompozícióját maga a román király vásárolta meg. A császári fogdmegek betörésére felesége mellől az ágyból kipattanó Rákóczi férfiszépsége beragyogja a képet. Millenniumi díszkiadásoknak háromszínyomásos műmellékletén e jelenet fölött én is sokat merengtem gyerekkoromban, és szövögettem a terveket, hogy hogyan fogom én ezt a gyönyörűséges festményt Bukarestből visszavinni...

Nincs is a magyar történelemnek még egy olyan alakja, akiről az emlékezés – gyerekkora óta – annyi megragadó mozzanatot őrizne. Kisfiú korában édesanyja oldalán védi Munkács várát; majd Esztergom ostromakor „Nagy Rákóczi jár a gyönyörű mezőben, rettetes kardja villog a kezében”. És Versailles-ban a Napkirály udvarában róla szól talán az egyetlen malícia nélküli jellemrajz, amely kikerült a krónikás Saint-Simon tolla alól.

És aztán, messze, már a török császár kegyelemkenyerén, valahol Ázsia határán a fejedelem őszülő szakállába akadt gyaluforgács (esztergapad mellett dolgoztatott) többet jelentett minden Aranygyapjas rendnél. Míg aztán soha meg nem békülő lelke át nem költözik az „ *eget csapkodó tenger haragjába*”.

Lévay József nem volt nagy költő, de ezt az egyetlen versét mennybe viszi Rákóczi idézése.

Rákócziról írott portréjában Vas István minduntalan azokat a mozzanatokot helyezi fénybe, amelyek a fejedelmet plebejusi testvéri ölelkezésben mutatják a bocskorosokkal.

Pesten, a Béke téren Jézus beszédbe bocsátkozik egy csillagszemű cigánykölyökkel. Jézus már a keresztfán; János apostol lehetett így tele szeretettel, mint ez a rongyos kültelki srác. Ez a kis kölyök nem a maga árvaságát panaszolja a világ megváltójának, hanem – bármilyen meglepő ez – a királyokét. „*Te tudod, hogy árvák a királyok*” – mondja Jézusnak. Bizonyára azért, hogy törődhetne az Isten velük is.

Most ötlik eszembe, hogy a kis II. Rákóczi Ferenc is árva gyerek. Maga Lipót császár jelentkezett az elején a Rákóczi árvák gyámjául, aztán Thököly Imre lett a nevelőapa. Rákóczi Ferenc nem volt király, bár lehetett volna, de azt büszkén emlegette, gyerekkorában legalábbis, hogy mind a négy nagyszülője fejedelmi család sarja volt.

Amikor Vas István a magyar PEN Club elnöke lett, már nem sokkal halála előtt, javasoltuk, hogy első manifesztációnk emlékest legyen a messzi emigrációjában minap elhunyt Márai Sándorról. Ha már életében nem térhetett haza, halálában akartunk

emlékére méltó ünnepséget rendezni Budapesten. (Többnapos ünnepségsorozat lett belőle.)

De ki adhatná meg kivételes rangját, aki már személyében is biztosíthatná, hogy ez a tiszteletadás a Nagy Száműzött iránt nemzeti ünnep?

Én kivágtam Habsburg Ottó nevét, nem azért, mintha valaha is rajongtam volna ezért a dinasztiáért, hanem azért, mert soha nem felejtettem el, milyen megindító volt már az a pusztaság is, hogy tíz évvel azelőtt az emigrációban élő magyar író nyolcvanadik születésnapjára az egyetlen hódoló írást az emigrációban élő magyar királyfi írta egy müncheni lapban. És egyáltalán nem protokollszavakkal.

A müncheni cikk személyes hitelességét tetézte az, hogy írója beszámolt benne a magyar nyelv meghódításáért vívott küzdelmeiről, melyeket ifjúságában idegen földön folytatott. Vallomás volt. És hogy erre édesapja, a király és császár is mennyire ösztönözte gyermekeit...

Most külön fejezetet írhatnék arról az epizódról, amelyet gyerekkorából Ottó említ e cikkében. Azt a címet adhatnám neki, hogy Petőfi Schönbrunnban.

Igen, a schönbrunni császári palota egyik szalonjában a kandalló előtt a kis Ottónak és Etelka húgának Petőfi verseit olvasta a császár.

A két még alig elemista korú királyi csemetének volt valami kósza értesülése arról, hogy az előző trónörökösöt hogy mészárolták le feleségestül Szarajevóban, de még az azt megelőző trónörökös is máig tisztázatlan körülmények közt lett oda Mayerlingben. Sziszi nénit is rozsdás reszelővel döfte le Genfben egy anarchista. Miksa bácsival egy forradalmi kivégzőosztag végzett Mexikóban. – Nem mese ez, gyermek! – mondhatják apjuk, az aktív császár és király, mikor olvassa nekik: „*Akasszátok föl a királyokat!*”

A Habsburg császár és király, aki Petőfi verseit olvassa gyerekeinek. Eléggé paradox (abszurd?) jelenetnek tűnt.

Vas Pista rá is kérdezett:

– Lehet, hogy Károly lett volna az első Habsburg királyunk, aki szeretni is tudta volna a magyarokat?

X. A tűzlopó magánhivatalnok

Vas Istvánnak több kötetre rúgó emlékirataiban eredeti mozzanatokban gazdagon jelenik meg a magánhivatalnok sorsa a két háború között Magyarországon. Nehezen viselhette. A felvonó fülkájében egyszer a nyakkendőjénél ragadta meg főnökét, aki az ő tisztelettudó köszönését egy biccentéssel sem honorálta. Ez a főnök nem tudhatta (hisz bizonyára nem olvasta kora nagy költőit), hogy Vas István néven egy antik titán ül a kettős könyvelés többi vizesnyolcása között. Maga Prométheusz.

„...Csak én
Nem átalítottam lopni, alkudozni,
De túléltem tündöklő istenek
Tünekény trónjait, én, az előre-
Látás, a választás, a kérdés,
Értelmes szenvedés, követelő kín,
A sorsa elől megszökött titán,
Ki egyelőre szabad, és ha ismét
Megláncolatnak, lesz, aki feloldoz
Mindig és újra. Mert vagyok a Szándék.”

Ezeket a félisteni szavakat emelt fővel írhatta le Vas István.

„Csupa góg, csupa tömb, csupa kristály –”

Verseiben és önéletrajzot író prózájában újraélhetjük – intenzívebben, mint valaha – a gyönyörű, iszonyú XX. század ezernyi pillanatát: nyári rózsáit; az őszi ködöket; a magánhivatalnok megalázottságát; a magyar lélek szorongásait a békekötés előtt; emberi jogunkat ahhoz, hogy kilépjünk a korból... De vajon ma mi jóval tudna kínálkozni a harmadik évezred küszöbén (az információk sokat emlegetett tömkelegében)?

*„Ha lesz még egyszer kedvünk énekelni,
Tudja fene, mi fog majd érdekelni.
Vagy folytatjuk talán a régi nótát:
A természetet, a szép idiótát,
Az örök fát, a tönkbe tengert?
Vagy tán az általános emberit?”*

Vas István sűrű szövésű lírája arra nevel, hogy transzparens maradjon számomra, még vénségemben is, ez a baljóslatokkal alakuló új világ. És persze ne csupán úgy, mint egy internetező tízéves süvölvény számára, hanem minden lépésnél érezve a transzcendenciákat, és tudván tudva, hogy *a líra nem más, mint hagyomány* – amint azt Vajthó László tanár úrtól tanulta Vas István.

Ács Margit

MORZSÁK VAS ISTVÁN ASZTALÁRÓL

Ennyivel idősebb volt, mint én? Nem vettem észre. Azaz nem vettem észbe. Hiszen persze nyilvánvaló volt, hogy ő öreg, én meg, akkor, fiatal, de mintha ez az adottság is csak külsődleges kelléke lett volna annak az okos, ironikus társalgási stílusnak, amely megszállta a szerkesztőségi szobákat, megtelepedett a kávéházi asztaloknál, amikor Vas István megjelent, s a világ folyásáról, egy frissiben olvasott versről vagy kedélyborzoló szóváltásról, bármiről a világon kezdett beszélni. Mi más lenne, mint öreg, aki ennyi mindent megélt már, ennyi mindent olvasott, megírt, fordított, aki megengedheti magának, hogy nyíltan hivatkozzék gyarlóságaira, vagyis nyíltan sopánkodjon miattuk. Meg hát a véneknek tulajdonítjuk azt a bölcsességet is, hogy meglátni képesek a dolgok visszáját, ahogy ő, akinek regimentnyi kötőszóra van szüksége a fogalmazás pontosságához. Furcsa módon mégis elengedtem a fülem mellett az évei számát. Csak most hökkentem meg, amikor Réz Pál felhívott, és emlékeztetett, hogy Vas Pista százéves lenne az idén. Hogyhogy?

Csodálkozásom arra indít, hogy megpróbáljak utánanézni, miért hittem őt eredendően fiatalnak, holott magatartása, külseje egyáltalán nem volt fiatalos. Könnyű rátalálni a